

KULTURMILJÖ I SAMHÄLLSBYGGGET

KULTURMILJÖ I SAMHÄLLSBYGGET

Text: Länsstyrelserna

Denna skrift har tagits fram på uppdrag av Länsstyrelsernas Kulturmiljöforum.

Redaktionsgrupp: Roger Edenmo, Länsstyrelsen Uppsala, Heidi Vassi, Länsstyrelsen Kronoberg, Malin Bartosch, Länsstyrelsen Västernorrland, Emma Östlund, Länsstyrelsen Halland, Sofia Andersson, Länsstyrelsen Stockholm.

Layout: Stibo Complete

Utgivare: Länsstyrelsen Kronoberg, 351 86 VÄXJÖ

Hemsida: www.lansstyrelsen.se

Tryckeri: Stibo Complete

Omslagsfoto:

Bild 1: Stortorget i riksintresset Helsingborg. Foto: Ann Jancke/Cecilia Pantzar, Pantzar & Jancke Tidlösa Landskap AB.

Bild 2: Pågående undersökning i Kalmars gamla stad. Foto: Magnus Stibeus, Arkeologerna, Statens Historiska Museer.

Bild 3: Vattenträdgården, Norrvikens trädgårdar, Båstad kommun, Skåne län. Foto: Jancke och Pantzar AB (fotografer Ann Jancke och Cecilia Pantzar).

Bild 4: Slusskammare från 1800-talet inom området Gamle dal, Trollhättan. Foto: Thomas Bergstrand.

Bild 5: Vittskölve slott, Kristianstad kommun, Skåne län. Foto: Jancke och Pantzar AB (fotografer Ann Jancke och Cecilia Pantzar).

Bild 6: Baronbackarna i Örebro. Foto: Länsstyrelsen i Örebro.

Bild 7: Vinkelväxel till Skillered kvarn i Östergötland. Foto: Länsstyrelsen Östergötland.

Bild 8: Gravrösen vid den arkeologiska undersökningen i Nylanda verksamhetsområde, Växjö. Foto: Museiarkeologi sydost.

ISBN: 978-91-89211-28-5

© Länsstyrelserna

Sollefteås centrum omhuldas av natur och dramatisk topografi. Ångermanälven rinner längs huvudgatan där bebyggelse från olika tidsperioder samsas.
Foto: Lisa Ulin.

Kyrkogrunnen och grunden till klockstapeln tagen med drönare i samband med den arkeologiska undersökningen. I norr syns Torne Älv. Foto: Annika Nordström, Arkeologerna, Statens historiska museer.

Portalkran 14 på varvet i Världsarvet Örlogsstaden Karlskrona. Foto: Ingemar Lönnbom.

Innehåll

Förord.....	7
Vad är kulturmiljöer?.....	9
Att skydda kulturmiljö med hjälp av lagen	10
Sveriges länsstyrelser	12
Samhällsbygget ger ny kunskap	14
GOTLAND – Bland nunnor och kruthus	16
GÄVLEBORG – Fjärrvärmeledning avslöjade samisk boplatz	18
KALMAR – Vattenledningar i Gamla stan	21
NORRBOTTEN – Arkeologiska undersökningar i Hietaniemi.....	22
VÄSTMANLAND – Gravarna i potatislandet	24
Fornlämningar och kulturmiljöer i samhällsbygget	26
VÄRMLAND – Förändringarnas vindar	28
UPPSALA – Nya kraftledningsgator.....	30
VÄSTRA GÖTALAND – Nya slussar i Trollhätte kanal	32
VÄSTERBOTTEN – Ett landskap värt en omtanke.....	37

Baronbackarna i Örebro.
Foto: Länsstyrelsen i Örebro.

Slusskammare från 1800-talet inom
området Gamle dal, Trollhättan.
Foto: Thomas Bergstrand.

Pågående undersökning i Kalmars gamla stad
Foto: Magnus Stibeus, Arkeologerna, Statens
Historiska Museer.

STOCKHOLM – Arkeologi vid ombyggnad av Slussen	38
KRONOBERG – Nylanda verksamhetsområde	41
Stadens kulturmiljöer i samhällsbygget	42
BLEKINGE – Bevarande- och utvecklingsplan för Världsarvet Örlogsstaden Karlskrona.....	47
HALLAND – Stadens historia i dagens stadsliv	49
JÄMTLAND – Gångbron som knyter samman	50
SÖDERMANLAND – Värdebärande byggnader inom riksintresseområde	53
Aktuella kunskapsunderlag i samhällsbygget.....	54
ÖREBRO – Digitalisering synliggör kulturmiljöer	57
DALARNA – Dalarnas landskapskaraktärsanalys	58
SKÅNE – Vems intresse är ett riksintresse?	60
JÖNKÖPING – Inventering av kulturvärden med hjälp av mobilt GIS.....	62
ÖSTERGÖTLAND – Samverkan mellan kulturmiljö och vattenförvaltning.....	64
VÄSTERNORRLAND – Kulturarv som resurs i platsutveckling	67
Läs våra tidigare skrifter	69

Mölle och kusten, Höganäs kommun, Skåne län.

Foto: Jancke och Pantzar AB (fotografer Ann Jancke och Cecilia Pantzar).

Förord

Sveriges 21 länsstyrelser arbetar alla med kulturmiljöer på en mängd olika sätt, som utgår från lagstiftning, nationella kulturmiljömål, globala mål och internationella konventioner. Den här skriften utgör den femte i en serie som berättar om länsstyrelsernas kulturmiljöarbete och dess samhällsnytta. Det statliga kulturmiljöarbetet ska främja

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

Tema för denna skrift är Kulturmiljö i samhällsbygget. Kulturmiljöer är en viktig del i samhällets resurshushållning och cirkulära omställning i exempelvis bostadsbyggande, infrastruktursatsningar, gruvbrytning, gröna näringar och energiomställning m m. Hållbar samhällsutveckling handlar om att kunna balansera och göra goda avvägningar mellan ekonomiska, sociala och ekologiska perspektiv.

Vi inleder med vikten av att ny kunskap om vårt kulturarv dokumenteras och tas tillvara i samhälls-

byggnadsprocesser. Nytt källmaterial bidrar både till förmedling om historiska händelser och till forskning. I förlängningen skapas förståelse för vår samtid.

Vi ger exempel på hur påverkan på fornlämningar och kulturmiljöer kan minimeras vid olika exploateringar. Det är av betydelse att kulturmiljöanalyser genomförs och att fornlämningsförekomsten utreds i ett tidigt skede. När ett bevarande inte är möjligt behöver fornlämningar undersökas, dokumenteras och tas bort.

Kulturmiljöer från olika tider berikar det vardagliga stadslivet. Det nya behöver genomföras med respekt för det som redan finns på platsen. Mångfalden och blandningen av kulturmiljöer ger platsen dess karaktärsdrag och själ.

Flera exempel lyfter det kontinuerliga arbetet med att ta fram aktuella och ändamålsenliga kunskapsunderlag om kulturmiljöer, för att kulturarvet ska kunna bevaras, användas och utvecklas. Digitalisering och nya tekniska lösningar underlättar när övergripande underlag och kategoriinventeringar tas fram.

Stort nöje med läsningen,

*Cecilia Magnusson, länsråd i Uppsala län
med särskilt ansvar för kulturmiljöfrågor*

Sollefteås tingshus
ritades av Folke Zettervall
och präglas av det tidiga
1900-talets rådande
nationalromantik.
Exteriört är byggnaden
relativt oförändrad och
byggnadsminnes-
förklarades 1992.
Foto: Lisa Ulin.

Vad är kulturmiljöer?

KULTURARV OCH KULTURMILJÖ

Kulturarv är alla materiella och immateriella uttryck för mänsklig påverkan, till exempel lämningar, föremål, miljöer, verksamheter eller traditioner. *Kulturmiljö* är hela den av människan påverkade miljön och kan omfatta en enskild anläggning, en bygd eller region. Det kan vara allt ifrån infrastruktur till fornlämningar, alla former av bebyggelse, industrilandskap, parker och trädgårdar, åkrar, ängar, skogsbruk och jordbruk med mera. Exempel på *immateriellt kulturarv* är traditioner, språk, sociala seder, berättelser och sånger.

Lagstiftning, som exempelvis kulturmiljölagen, skyddar i första hand fysiska kulturmiljövärden.

KULTURHISTORISKT VÄRDE

Kulturhistoriskt värde syftar på alla de värden som förknippas med skapade miljöer, utöver det ekonomiska värdet. Det kulturhistoriska värdet bygger på en byggnads, lämnings eller ett områdes förutsättningar för att berätta om den tid eller situation då de har kommit till. Det kan vara arkitektoniska värden, socialhistoriska eller industrihistoriska värden. Men det kan också vara kvalitet, representativitet, patina och identitetsvärde med mera. Bedömningen av vad som är kulturhistoriskt värdefullt skiftar också över tid och i takt med samhällsförändringar.

Att skydda kulturmiljö med hjälp av lagen

Kulturmiljöarbetet ska förhålla sig till ett flertal olika lagar, regler och riktlinjer. Kulturmiljölagen är en av dem och innehåller bland annat bestämmelser om fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen. Den reglerar även olika ansvarsområden för kulturmiljön. I lagens första kapitel anges att ansvaret delas av alla, såväl enskilda som myndigheter.

Hur de kulturhistoriska värdena ska tillvaratagas regleras även av andra lagar, som miljöbalken, plan- och bygglagen och skogsvårdslagen. Det finns även med i Landskapskonventionen.

Det fanns tidigt ett intresse av att bevara och identifiera historiska lämningar i Sverige. Lagskyddet för kyrkor kan föras tillbaka ända till medeltida landskapslagar. Under 1600-talet började ett skydd av fornlämningar och äldre byggnader att diskuteras och regleras. År 1666 antogs Placat och Påbudh, Om Gamble Monumenter och Antiquiteter – den första ansatsen till fornminneslagstiftning i Sverige. I lagstiftningen uppmanades man att inom hela det dåvarande riket uppteckna kulturhistoriska lämningar.

Vittskölve slott, Kristianstad kommun, Skåne län.
Foto: Jancke och Pantzar AB (fotografer Ann Jancke och Cecilia Pantzar).

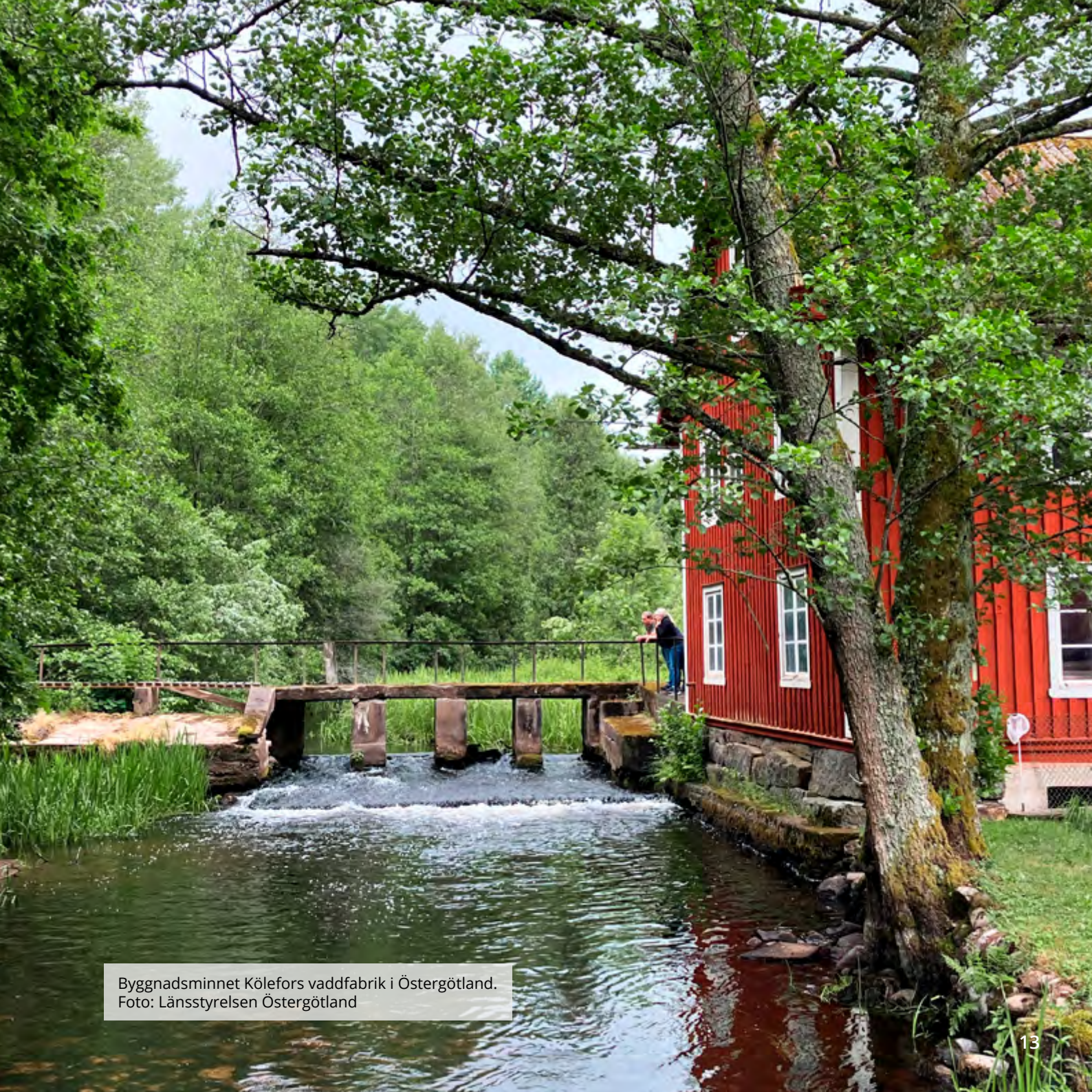
Sveriges länsstyrelser

Sverige är indelat i 21 län som alla har en Länsstyrelse och en landshövding. Länsstyrelsen är en statlig samordnande myndighet, en servicemyndighet, en överklagandeinstans och har tillsynsansvar.

Länsstyrelsens uppdrag och uppgifter styrs av förordningen med länsstyrelseinstruktion och regeringens årliga regleringsbrev. Regleringsbrevet innehåller uppdrag samt riktlinjer om hur Länsstyrelsen ska arbeta med och återskapa uppdragen. Länsstyrelsen ansvarar för att beslut från riksdagen och regeringen genomförs i länen.

Ett av Länsstyrelsernas ansvar är det statliga kulturmiljöarbetet i länet. Utgångspunkterna för kulturmiljöarbetet är de av riksdagen antagna kulturpolitiska målen tillsammans med de statliga kulturmiljömålen. Det kommer bland annat till uttryck i hanteringen av riksintressen för kulturmiljövården, kulturreservat, byggnadsminnen och fornlämningar som behöver tas hänsyn till i den kommunala planeringen.

Byggnadsminnet Kölfors vaddfabrik i Östergötland.
Foto: Länsstyrelsen Östergötland

SAMHÄLLSBYGGET GER NY KUNSKAP

Den nya kunskap om vårt kulturarv som dokumenteras och tas tillvara i samhällsbygget är en resurs som bidrar till att skapa ett mervärde för oss alla. Genom arkeologiska åtgärder kan nytt källmaterial bidra till förmedling och forskning. Länsstyrelsen har i sin roll

att tillse att ny och meningsfull kunskap tas fram och sammanställs när fornlämningar undersöks. Det blir ett underlag för att kunna göras tillgänglig och relevant. Ny och meningsfull kunskap skapar en grund för flera av de nationella målen för kulturmiljöarbetet.

En välbevarad barnkista från 1700-talet, Hietaniemi i Övertorneå kommun.
Foto: Annika Nordström, Arkeologerna, Statens historiska museer.

NATIONELLA MÅL FÖR KULTURMILJÖARBETET

Det statliga kulturmiljöarbetet ska främja

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

Fynd av ett kopparmynt från 1600-talet, Hietaniemi i Övertorneå kommun.
Fotograf: Annika Nordström, Arkeologerna, Statens historiska museer.

Rester av en gravkammare från 1600-talet med bevarade individer i sina kistor, Hietaniemi i Övertorneå kommun.
Foto: Agneta Flood, Arkeologerna, Statens historiska museer.

GOTLAND

Bland nunnor och kruthus

Under 2024 ersattes en gatukorsning med en liten cirkulationsplats nära Solbergaklostret i Visby. Solberga är en spännande plats med rester efter Gotlands enda nunnekloster, grundat år 1248. På klostrets forna ägor finns också minst fyra massgravar från slaget vid Visby 1361, varav tre har undersökts arkeologiskt.

Efter att klostret övergivits användes marken för bete fram till tidigt 1800-tal då militären övertog området sydost om klostret. När ett nytt kruthus uppfördes på 1840-talet påträffades grundmurar och en stensatt brunn vilket tolkades som en del av klostrets konventbyggnader. Flera arkeologiska undersökningar har gjorts i området under 1900-talet, men dokumentationen från dessa är bristfällig.

Därför gavs möjligheter att få ny kunskap om området vid anläggandet av cirkulationsplatsen. Platsen var förstas känslig med många lämningar, så när breda murar påträffades fanns det först misstankar om att det var rester av klostret. Det visade sig vara lämningarna efter en yngre byggnad, möjligen det kruthus som uppfördes år 1844, såväl som rester av en stensatt brunn. Kruthusets murverk innehöll delvis medeltida stortegel, ett ovanligt material i 1200- och 1300-talets Visby. Det kan handla om återanvänt äldre tegel eller rester av det medeltida murverk som hittades när kruthuset uppfördes.

Länsstyrelsen lämnade därutöver även bidrag till geofysiska undersökningar av klostret, en del i Gotlands museums arbete i att lyfta fram Gotlands enda nunnekloster.

Den färdiga cirkulationsplatsen med vy mot Solbergaklostret i Visby. Foto mot nordväst.
Foto: Länsstyrelsen Gotland.

Drönarfoto över den framrensade
kåtalämningen vid Lapphällan, bestående
av en rund stenröjd yta. I mitten är den
rektangulära härden, till vänster om
den är avställningsstenen och till höger
om härden är tröskeln.
Foto: Jonas Wikborg.

GÄVLEBORG

Fjärrvärmeledning avslöjade samisk boplat

I samrådsprocessen för sammankopplingen av Gävle och Sandvikens fjärrvärmenät noterades ett intressant platsnamn av Länsstyrelsen. Där ledningen planerades vid E4 observerades namnet *Lapphällan*. På en karta från 1835 nämns även *Lappkällan*. Kan det ha bott samer här?

Länsstyrelsen bestämde därför att en arkeologisk undersökning skulle göras. Det ledde till att resterna efter en av landets sydligaste samiska boplatser hittades, i form av en komplett grund till en kåta bredvid en stenfylld källa.

Kåtan visade flera samiska särdrag. Den bestod av en rund stenröjd yta omgiven av vall. I mitten fanns en rektangulär härd, en avställningssten och en tröskel, samtliga av sandsten. Kåtans sidor har troligen bestått

av stående timmer eller brädor vilande på en syll. Fynd som hittades vid kåtan daterades till 1700–1800-talet.

Någon omfattande rennärning har inte bedrivits på platsen, då marken tillhörde Gävle stad. I stället har man troligen försörjt sig på andra kända samiska verksamheter som textil- och skinnhantverk och kanske botande. Vid undersökningen hittades ett hästben. Hästslakt var en av "sockenlappens" viktigaste uppgifter, då den var tabubelagd bland allmogebefolkningen.

Historiskt finns det mindre samiska grupperingar som levtt och verkat i Mellansverige, alltså utanför dagens *Saemie-eatname/Sápmi*. Vi vet inte när samerna lämnade platsen, men vi vet att det finns mer spännande historia att upptäcka. Och ibland är det en fjärrvärmeledning som gör det möjligt.

VAD ÄR EN FORNLÄMNING

Fornlämningar är spår efter äldre mänsklig verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningen ska ha tillkommit före 1850. Exempel på fornlämningar är gravhögar, fångstgropar, boplatser och järnframställningsplatser.

Fornlämningar skyddas av kulturmiljölagen. Det är förbjudet att utan tillstånd ta bort, gräva ut, täcka över eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning. Fornlämningar, kända eller okända, är skyddade av lagen. Lagskyddet gäller även markområdet runt lämningen. Skyddsområdets storlek beror på fornlämnings betydelse och karaktär. Om ett arbete berör en fornlämning, så krävs tillstånd till ingrepp i fornlämning från Länsstyrelsen. Länsstyrelsen kan i vissa fall även fornlämningsförklara lämningar som har tillkommit 1850 eller senare.

Pågående undersökning i Kalmars gamla stad
Foto: Magnus Stibeus, Arkeologerna, Statens
Historiska Museer.

KALMAR

Vattenledningar i Gamla stan

Medeltida Kalmar nära Kalmar slott var ett centralt och framstående administrativt centrum med stads-kyrka, livlig handel, styrande råd, eget sigill och imponerande stadsmur. Under senare hälften av 1600-talet flyttades staden till en ny plats då staden drabbats hårt av krig och var svår att försvara. Den medeltida staden övergavs och en renässansstad anlades på ön Kvarnholmen.

Idag är Kalmars gamla stad, Gamla stan, inte övergiven, tvärtom. Det är en omtyckt stadsdel med flera populära turistmål. Men under asfalten och gräsmattorna finns lämningarna efter den medeltida staden – ett svenskt medeltida Pompeji. I våra moderna städer är tillgången till fungerande vatten och avlopp avgörande för god hälsa och livsmiljö och därmed viktigt i den fysiska

planeringen. Men ofta är ledningsnäten gamla. År 2021 påbörjades arbetet med att bygga ut och förnya vatten- och dagvattenledningar i Gamla stan. Schaktningsarbetet innebar omfattande markarbeten, ett komplicerat arbete som dessutom krävde stora arkeologiska undersökningar. Det arkeologiska arbetet avslutades i februari år 2024.

Nu väntar vi ivrigt på sammanställda observationer, analyssvar och slutsatser i rapporten som ska ge oss kunskaper som kompenserar för att fornlämningen delvis är borttagen. Här kommer vi få läsa om fynden från hus, gator, brunnar med mera som kommer ge oss en bättre bild av livet i staden. Vi vet redan nu att arkeologin i Gamla stan har givit ny ovärderlig kunskap om Kalmars historia.

NORRBOTTEN

Arkeologiska undersökningar i Hietaniemi

Hösten 2023 brann 1700-talskyrkan och klocktornet på Kyrkudden i Hietaniemi ned till grunden. Kort efter branden väcktes tanken på en ny kyrka hos församlingen. För att möjliggöra detta beslutade Länsstyrelsen om arkeologiska undersökningar av berörda fornlämningar. Undersökningarna, bekostades delvis med medel från kulturmiljöanslaget och utfördes 2025 av Arkeologerna, Statens Historiska museer, med bistånd av arkeologer från Norrbottens museum.

De äldsta kända lämningarna på udden är en marknads- och gravplats från 1300–1600-tal som vittnar om platsens betydelse för människor vida omkring. Marknadsplatsen övergavs i början av 1600-talet då handeln flyttade till nya Torneå stad. I gamla kartor och arkiv fanns uppgift om ett timrat kapell, uppfört

1617, på platsen för den nu nedbrunna kyrkan. Detta kunde bekräftas vid undersökningarna då inte bara lämningar efter 1600-talskapellet påträffades, utan också 20 gravkammare och cirka 85 begravingar från 1600-tidigt 1800-tal. Bland föremålen fanns mynt, nålar från kläder och svepningar, smycken, textilier och, det enda fyndet efter marknadsplatsen, en senmedeltida armborstpilspets.

Fornlämningen är nu undersökt och dokumenterad och församlingen kan påbörja arbetet med sin nya kyrka. Kvar återstår för arkeologerna att bearbeta, analysera och tolka materialet. Resultatet kommer att bidra med ny kunskap om 1600- och 1700-talets Tornedalen, om kyrkobyggnande, traditioner och inte minst om de människor som en gång levde och dog i Hietaniemi.

Kyrkogrunnen och grunden till klockstapeln tagen med drönare i samband med den arkeologiska undersökningen. I norr syns Torne Älv.
Foto: Annika Nordström, Arkeologerna, Statens historiska museer.

VÄSTMANLAND

Gravarna i potatislandet

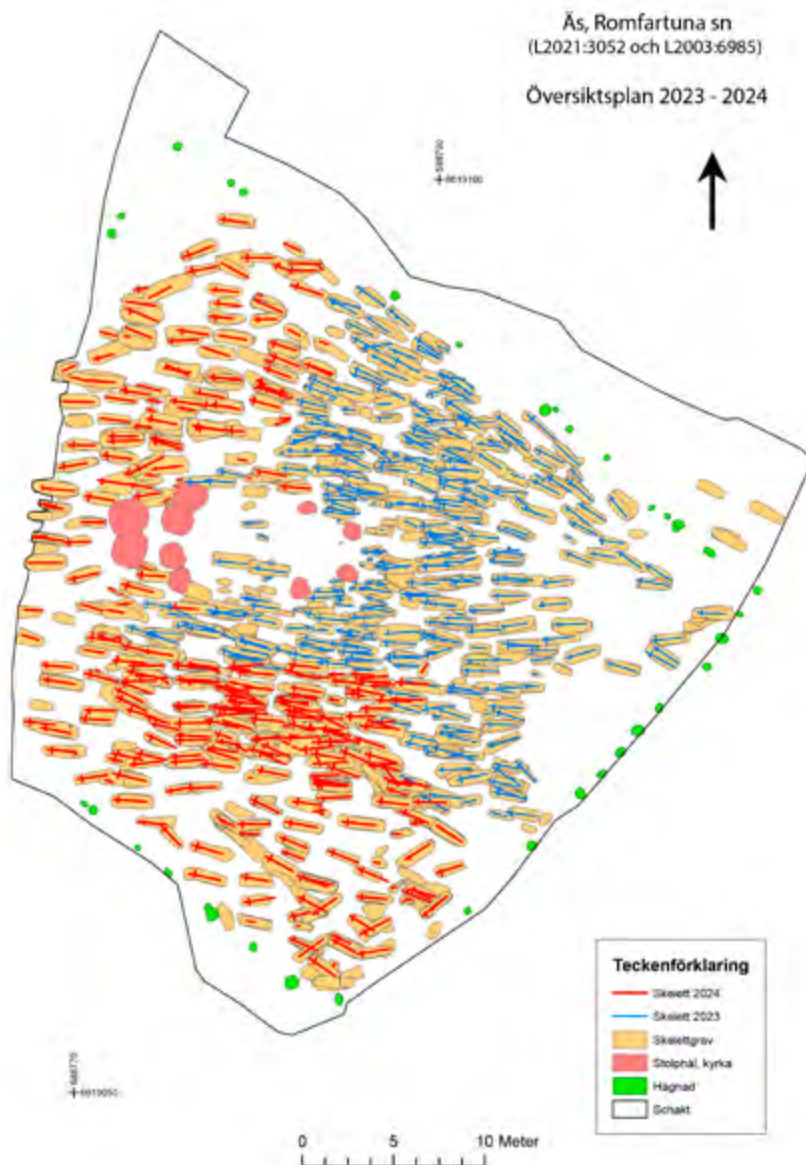
Allt började med att en markägare ville bygga en ny maskinhall i sitt potatisland på åsen vid Äs, norr om Västerås. På platsen fanns en känd förhistorisk boplat. Länsstyrelsen beslutade därför om en arkeologisk förundersökning inför byggnationen. Det visade sig att det även fanns kristna begravningar på platsen. Antalet gravar uppskattades till cirka 200.

Inför beslut beaktades flera faktorer, bevarandeförhållandena för skeletten likväl som markägarens möjlighet till att använda marken. Vid den efterföljande arkeologiska undersökningen som bekostades av kulturmiljöanslaget framkom närmare 800 individer och spår efter en träkyrka. Kyrkan var 7,5 x 4 meter stor och uppbyggd av stolpar. Den framträdde tydligt i plan genom sin nästan totala avsaknad av gravar.

Runt om kyrkan låg gravarna tätt. Kyrkogården har varit inhägnad och drygt 40x33 meter stor. Gravläggningen har pågått från mitten av 1000-talet till första halvan av 1300-talet. Äs by är känd genom medeltida brev från mitten av 1300-talet, men inget av dem nämner en kyrka eller kyrkogård.

Det har varit viktigt genom hela processen att säkerställa att dokumentationen håller en god kvalitet som möjliggör framtida forskning. Detta trots att antalet gravar var långt fler än förväntat och kostnaden ökade markant. Materialet från en nästan komplett undersökt begravningsplats är unikt och ger oss en chans att bättre förstå livsvillkoren för människorna på landsbygden under tidig- och högmedeltid och kommer därmed att väsentligt öka kunskapsläget.

Planen visar kyrkan i mitten, uppbyggd av stora stolpar och omgiven av 780 begravningar, de flesta i öst-västlig riktning. Begravningsplatsen har varit inhägnad och har undersökts i sin helhet, med undantag av den lilla del i sydväst som försvunnit i samband med vägbyggnation.
Foto: Stiftelsen kulturmiljövård.

Exempel på skelettgravarnas täta placering i flera skikt i den ljusbruna sanden.
Foto: Stiftelsen kulturmiljövård.

FORNLÄMNINGAR OCH KULTURMILJÖER I SAMHÄLLSBYGGGET

Fornlämningar och kulturmiljöer påverkas ofta av samhällets utbyggnader. Länsstyrelsens uppdrag är i första hand att medverka till att eventuella skador på kulturmiljöer minimeras, och att bland annat fornlämningar om möjligt kan undvika att beröras. Därför är det viktigt att kulturmiljöanalyser genomförs och att fornlämningsförekomsten utreds. I processen

kan viktiga kulturmiljövärden i bästa fall bevaras och samverka med planerade samhällsbyggen. I andra fall behöver fornlämningar undersökas, dokumenteras och tas bort. Länsstyrelsen beställer alla sådana undersökningar, och i den processen ska både de vetenskapliga kraven tillgodoses likväl som förmedlingen till allmänhets olika intressenter.

Pärlor från utgrävning i Nylanda verksamhetsområde i Växjö i Kronoberg.
Foto: Jörgen Ludwigsson, Kulturparken Småland.

VÄRMLAND

Förändringarnas vindar

När samhället utvecklas förändras våra landskap. Nya verksamheter som vindparker och bostadsområden sätter tydliga avtryck. Genom att väga in kulturmiljöfrågor tidigt i samhällsplaneringen kan förändringar göras mer hållbara och lindra påverkan. Kulturmiljön berättar hur människor levt och brukat landskapet över tid. När kunskapen tas med i beslutsprocesser kan projekt bättre samspela med sin omgivning och bidra till identitet och samhällsnytta.

Kulturmiljöstärkande åtgärder är ett sätt att synliggöra och stärka kulturmiljövärden när ett område förändras. Det kan handla om att dokumentera fornlämningar, göra dem tillgängliga eller skapa intresseväckande aktiviteter. Samtidigt är det viktigt att den här typen av kompensation inte används som motiv för omfattande landskapspåverkan. Grundtanken är att påverkan på kulturmiljövärden i första hand ska

undvikas, i andra hand minimeras och först därefter kompenseras.

Ett exempel är byggnationen av vindpark Årjäng NV i Värmland. Tidigt konstaterades att flera fornlämningar och ett landskap med stort tidsdjup skulle påverkas visuellt. Länsstyrelsen betonade att kulturmiljö är ett allmänt intresse enligt miljöbalken. Exploatören kontaktade kommunen, som höll samråd med Länsstyrelsen om åtgärder.

Kommunen anlidade en konsult för att ta fram nya informationsskyltar för fornlämningar som placerades i landskapet. Syftet var att göra kulturarvet begripligt för fler. Idag kan besökare ta del av information om fornlämningar i ett förändrat landskap, men där historien består.

UPPSALA

Nya kraftledningsgator

De nya kraftledningarna som nu planeras genom Uppsala län innebär ett påtagligt nytt inslag, både i öppna jordbrukslandskap och genom stora skogsområden. Det handlar både om en storskalig landskapspåverkan, och om att fornlämningar och fornlämningsområden längs långa sträckor behöver utredas och undersökas.

Bland alla hänsyn som ska tas när nya sträckningar fastställs, det kan gälla hänsyn till bostäder, befintliga ledningar, naturreservat m m, finns i länet många och stora riksintresseområden för kulturmiljövård. I flera fall har sådana värdeområden kunnat undvikas, eller att ny ledning förläggs längs redan befintliga kraftledningsgator. I andra fall har det handlat om att hitta det alternativ som påverkar riksintresseområden minst.

En ny kraftledning innebär många nya stolpplatser. I vårt fornlämningstätta län är det inte möjligt att helt

undvika kända fornlämningar, samtidigt som arkeologiska utredningar har påvisat förekomst av tidigare inte kända lämningar. Genom de arkeologiska undersökningar som genomförs får vi en utökad kunskap om regionens förhistoria.

Också i de fall befintliga kraftledningar ska raderas kommer fornlämningar att behöva undersökas. Här ser vi till exempel att vissa stolpar som uppförts under 1940- och 50-talet står mitt i förhistoriska gravfält.

Sammantaget innebär ett ökat elbehov och den gröna omställningen nya typer av påverkan på landskapet. Även om den här typen av ingrepp inte kunde förutses för några decennier sedan har vi ändå i befintliga skyddssystem möjlighet att värna viktiga kulturmiljövärden.

VÄSTRA GÖTALAND

Nya slussar i Trollhätte kanal

Sjöfarten mellan Vänern och Västerhavet har i alla tider gått via Göta älv. Först i början av 1800-talet hade man teknisk förmåga att skapa en farbar farled med slussar längs hela sträckningen; Trollhätte kanal var född. Det finns flera generationer av slussar längs farleden, varav den äldsta togs i bruk i början av 1600-talet vid Lilla Edet. De nu befintliga slussarna i Vänersborg, Lilla Edet och Trollhättan är från 1916 och närmar sig slutet på sin tekniska livslängd.

Sjöfartsverket och Trafikverket samarbetar i det omfattande arbetet med att planera och genomföra nybyggnationer. En teknisk nymodighet är så kallad triangelsluss, vilket är en utrymmesbesparande konstruktion. Länsstyrelsen är en viktig samrådspart och tillståndsmyndighet vad gäller aktuella forn- och hur man kulturlämningar, enskilda byggnadsminnen och hur bäst tillgodose riksintressenas kulturmiljövärden.

Att planera för nya slussar i Trollhättan har visat sig vara en synnerligen utmanande uppgift. Med fyra överlappande riksintressen av olika slag och ett omfattande statligt byggnadsminne så finns det många hänsyn att hantera. Riksintresset för kulturmiljövården och det statliga byggnadsminnet omfattar i huvudsak kanal- och slussområdet, vattenkraftverken samt den industrihistoriska miljön med stark koppling till stadens utveckling. Upplevelsevärdet av den sammansatta kulturmiljön lever i symbios med en fortsatt yrkessjöfart.

Vissa ingrepp i den fysiska miljön är nödvändiga samtidigt som stora resurser läggs på att i mesta möjliga omfattning tillgodose kulturmiljöns värden. De nya slussarna beräknas vara färdiga någon gång efter 2030, givet att alla tillstånd beviljas.

Farleden löper genom den smala Bergkanalen, Trollhättan.
Foto: Thomas Bergstrand.

Slusskammare från 1800-talet inom området Gamle dal, Trollhättan. De gamla slusslederna är kärnvärden i både det statliga byggnadsminnet och riksintresset för kulturmiljövården. Foto: Thomas Bergstrand.

Illustration hämtad från MKB för Norrbotniabanan (JP 03).
Bild: WSP/Trafikverket ©. Bilden är redigerad.

VÄSTERBOTTEN

Ett landskap värt en omtanke

En järnväg ska byggas genom en kulturmiljö av riksintresse. Kan dessa två anspråk samsas?

Norrbottenbanan ska byggas från Umeå till Luleå, en stor och omfattande infrastruktursatsning i norra Sverige. Längs sträckan genom Västerbotten kommer den bland annat att passera Robertsfors, en riksintressant kulturmiljö som tydligt visar hur ett samhälle vuxit fram, från 1700-talets järnbruk fram till dagens levande kommuncentrum. En del av riksintresset utgörs av ett odlingslandskap som hörde till järnbruket och som idag fortfarande till övervägande del nyttjas som odlad jordbruksmark. Rakt över odlingsmarken kommer järnvägen att passera. Trafikverket planerade inledningsvis för en 6-8 meter hög järnvägsbank över jordbruksmarken. Länsstyrelsen bedömde att ett

sådant ingrepp skulle försvaga riksintressets värden, försvåra förståelsen för och läsbarheten av odlingsmarkens betydelse och innebära påtaglig skada på riksintresset. Att ersätta banken med en landskapsbro skulle däremot kunna minska ingreppets omfattning på kulturmiljön.

Samråd och diskussioner mellan Länsstyrelsen och Trafikverket resulterade i att Trafikverket tänkte om och började planera för en landskapsbro över odlingsmarken. Brons gestaltning bedömdes så viktig att Trafikverket utlyste en arkitekttävling. Det vinnande förslaget kommer inom några år att finnas på plats, en bro som syns men inte dominerar i riksintresset, som har en genomsiktighet, viss elegans och medför en begränsad skada på riksintressets kulturvärden.

STOCKHOLM

Arkeologi vid ombyggnad av Slussen

Den första detaljplanen för Slussens ombyggnad i Stockholm vann laga kraft 2013. Det var startskottet för ett projekt som i decennier föregåtts av många och långa diskussioner om bevarande och utformning. Skälen var flera till ombyggnaden. Slussen ansågs utsliten, och behovet att minska framtida översvämningssrisker och säkra dricksvattnet i Mälaren var överhängande. Att skapa en bättre trafiklösning och en attraktiv plats att vistas på var också i fokus.

Då platsen är en central historisk miljö där land- och vattenvägar möts väcktes tidigt frågan om den arkeologiska potentialen. Vad fanns kvar under 1930-talets betong? Det arkeologiska arbetet påbörjades i större skala år 2014. Sedan dess har arkeologin varit en del av Slussens ombyggnad där lämningar av en medeltida förstad växt fram. Nya perspektiv har belysts på Stockholms industriella framväxt och de äldre slussarna, liksom platsen som strategisk plats för Sveriges handel och Stockholms tidiga försvar.

Utmaningarna när uppdragsarkeologi ska samexistera med en ombyggnad av den omfattning som Slussen utgör har krävt följsamhet, flexibilitet och många speciallösningar. Projektet har ställt höga krav på logistik då platsen är en stor knutpunkt för stadens trafik, vilken skulle fungera parallellt. Det har för arkeologin inneburit begränsad tillgänglighet, arbete året om och visst arbete nattetid. Arkeologin har bidragit med ny och viktig kunskap om vår huvudstads historia, men också stärkt samarbeten och visat nyttan av att kulturmiljöperspektivet tidigt är del av planeringen.

Projektet avslutades 2025 och på platsen har den femte slussen, Victoriaslussen, tillsammans med nya torg och en ny slussbro vuxit fram. Allting sida vid sida med arkeologers arbete med att ta fram och tolka spåren efter Stockholms framväxt.

Det arkeologiska vid ombyggnaden av
Slussen krävde flera speciallösningar.
Foto: Arkeologikonsult.

Gravrösen vid den arkeologiska undersökningen
i Nylanda verksamhetsområde i Växjö.
Foto: Museiarkeologi sydost.

KRONOBERG

Nylanda verksamhetsområde

I ett samarbete mellan Växjö kommun och företaget Hovs Mark och Maskin AB anläggs just nu ett större verksamhetsområde strax väster och söder om Växjö flygplats. Inom området fanns en stor mängd forn-lämningar som behövde undersökas. De arkeologiska utgrävningarna inför exploateringen genomfördes av Museiarkeologi sydost, Kalmar läns museum.

I södra delen fanns både fossil åkermark, ett boplatsoområde samt ett cirka 13 meter stort gravröse på en höjd. Gravröset var anlagt för cirka 4 000 år sedan, i slutet av stenåldern. I röset hittades bland annat en flat skålgropssten med 23 skålgropar, men också en så kallad lårbensformad slipsten. Slipstenen hör till en föregående period av stenåldern, den så kallade stridsyxekulturen, och bör ha varit en antikvitett då den lades ned. Stridsyxekulturen skiljde sig från övriga samhällsformer under stenåldern, bland annat

genom att boskapsskötsel var viktigare än åkerbruket. Stridsyxekulturen har sannolikt sitt ursprung i den så kallade Jamna-kulturen i Svarta havsområdet och anses av många som den bästa kandidaten för de indoeuropeiska språkens ursprung.

Inom norra delen undersöktes bland annat en boplatz med ett gravfält. Gravfältet var anlagt inom ett område med stenhällar. Det fanns både runda och rektangulära stentäckta gravar. I en av gravarna fanns två keramikkrukor bredvid varande. I vardera kukan hittades förutom brända ben från människa en liten bronsring med diameter kring två cm. Under graven hittades en skärva snörornerad keramik av stridsyxetyp, vilket liksom fyndet av den lårbensformade slipstenen från det södra området indikerar närvaro av stridsyxekulturen i området under stenåldern.

STADENS KULTURMILJÖER I SAMHÄLLSBYGGGET

Stadens kulturmiljöer bidrar till att göra en stad till en unik plats där mångfalden och blandningen av kulturmiljöer ger platsen dess karaktärsdrag och själ. Det kan handla om kulturhistoriskt värdefulla byggnader, miljöer och fornlämningar. Kulturmiljöerna är sam-

tidigt en levande del av det vardagliga stadslivet som behöver tillvaratas, brukas och utvecklas i dialog med sin samtid för att vara relevanta och kunna bibehållas. Nya årsringar behöver kunna adderas med respekt för det som redan finns på platsen.

Vy över Linnéstaden i Göteborg.
Foto: Länsstyrelsen i Halland.

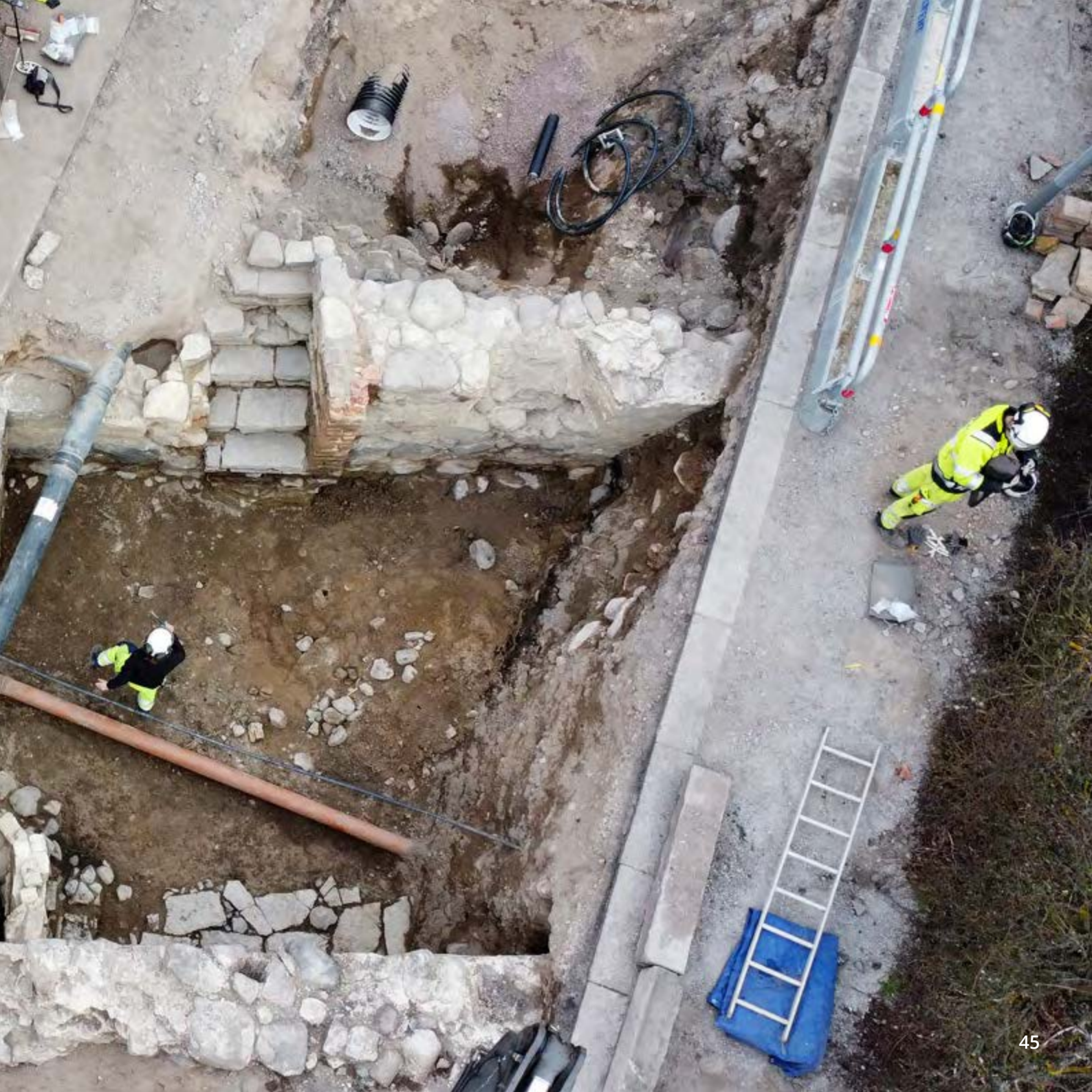
VAD ÄR ETT BYGGNADSMINNE

En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde kan skyddas som byggnadsminne. Det är en demokratisk rättighet att vem som helst får väcka frågan om nya byggnadsminnen. Syftet med byggnadsminnen är att bevara spår av historien som har stor betydelse för förståelsen av dagens och morgondagens samhälle och att garantera människors rätt till en viktig del av kulturarvet. Över 2 400 anläggningar och miljöer är skyddade som byggnadsminnen. En del av dessa är statliga byggnadsminnen som ägs av staten.

Länsstyrelserna har ett ansvar för de byggnadsminnen som ägs av någon annan än staten. Länsstyrelserna beslutar om en byggnad eller anläggning ska förklaras för byggnadsminne. I beslutet anges vilka delar som är skyddade och som behöver tillstånd för att ändras. Länsstyrelsen har ett tillsynsansvar över byggnadsminnena och prövar frågor om tillstånd till åtgärder som strider mot skyddsbestämmelserna.

Pågående arkeologisk undersökning i Kalmars Gamla stad.
Foto: Magnus Stibeus, Arkeologerna, Statens Historiska Museer.

Portalkran 14 på varvet i Världsarvet Örlogsstaden Karlskrona.
Foto: Ingemar Lönnbom.

VÄRLDSARV

Ett världsarv är en så värdefull kultur- eller naturmiljö att det anses vara en angelägenhet för hela mänskligheten. Det är en plats, ort, miljö eller objekt som vittnar om jordens och människans historia. När ett världsarv finns med på den prestigefyllda världsarvslistan garanteras de skydd och vård för all framtid.

Sverige har 15 världsarv från Laponia och Struves meridianbåge i norr till Örlogsstaden Karlskrona i söder. De har olika ägare och förvaltare och har ofta ett förvaltningsråd som planerar och samordnar arbetet. Länsstyrelsen kan vara en part som ingår i ett sådant råd. Världsarven är också en viktig resurs när det gäller besöksnäring och för att skapa hållbara besöksmål, för kompetensutveckling och undervisning exempelvis för skolan.

BLEKINGE

Bevarande- och utvecklingsplan för Världsarvet Örlogsstaden Karlskrona

Den 3 december 1998 skrevs örlogsstaden Karlskrona in på världsarvslistan. Karlskrona blev därmed Sveriges nionde världsarv.

Karlskrona kommun har tagit fram en Bevarande- och utvecklingsplan för Världsarvet Örlogsstaden Karlskrona. Det fanns ett stort behov och en stor efterfrågan av ett aktuellt och antaget planeringsunderlag med fokus på världsarvet. Planen syftar till att lyfta de kulturhistoriska värdena i byggnader och miljöer. Planen fungerar som ett verktyg för att åstadkomma en hållbar utveckling av världsarvsstaden Karlskrona, med riktlinjer för hur världsarvets och stadens kulturhistoriska värden bevaras samtidigt som stadens utvecklingsmöjligheter lyfts. Den digitala plattformen kan utvecklas vartefter nya kulturmiljöunderlag tas fram i kommunen.

Bevarande- och utvecklingsplanen visar hur kommunen och fastighetsägare kan använda, utveckla

och bevara kulturmiljön för att skapa en attraktiv och hållbar stad och livsmiljö. Planen är också ett stöd vid handläggningen av plan- och bygglovsärenden samt vid förändringar i stadsmiljön.

Planen är ett kunskaps- och planeringsunderlag där de kulturhistoriska värdena i världsarvets bebyggelse och områden pekas ut. Karaktärsdrag som är viktiga för att förvanskningförbudet och varsamhetskraven i plan och bygglagen ska följas och att riksintresset för att kulturmiljövården ska kunna tillgodoses identifieras. Framtagandet av bevarande- och utvecklingsplanen är ett led i kommunens arbete med ett levande världsarv, miljömålet God bebyggd miljö samt målet Hållbara städer och samhällen inom Agenda 2030.

Bevarande- och utvecklingsplanen har tagits fram i nära samarbete med Länsstyrelsen Blekinge.

Vy uppifrån bastion Norre Katts i Halmstad. Murverket som syns på bilden är en del av kassematten som framkom under arbetet med att stabilisera bastionens östra slänt.
Foto: Länsstyrelsen Halland.

HALLAND

Stadens historia i dagens stadsliv

Lämningar i städer ligger ofta dolda under våra gator och torg, otillgängliga för dagens medborgare. I Halmstads pågår det nu ett ärende inom den yta som utgör Halmstads Bastion Norre Katts (L1997:4018) östra kant. Försvarsanläggningen ligger inom området för fornlämningen Halmstads stadslager.

Bastionen i Halmstad uppfördes runt 1600 av Christian IV, då som en viktig del av danskarnas försvar framtills dess att Halland införlivades i Sverige, med start 1645.

Delar av det aktuella området var föremål för en arkeologisk schaktningsövervakning som utfördes av Kulturmiljö Halland vintern 2025. Arbetet bestod i att övervaka schaktning inför markarbeten i syfte att stabilisera bastionen Norre Katts östra slänt, ut mot Nissan. Vid schaktningsövervakningen framkom två stenkonstruktioner inom den schaktade ytan.

De utgjordes av en kasematt (ett förstärkt rum för artilleri) samt det som tolkas som ett försvarstorn.

Enligt räkenskaperna för staden så färdigställdes tre kasematter 1600–1601. Den andra påträffade konstruktionen, innesluten i bastionen, förmodas vara ett äldre försvarstorn.

Efter den genomförda schaktningsövervakningen där kasematten samt försvarstornet framkom inkom ett önskemål från kommunen att frilägga och synliggöra delar av anläggningarna i syfte att integrera dem i stadsbilden. En ny förundersökning ska därför genomföras, i syfte att fastställa fornlämningarnas utbredning och skick där även konstruktionernas stabilitet ska utredas.

JÄMTLAND

Gångbron som knyter samman

Vid Österängsparken i Östersund, intill den byggnadsminnesförklarade centralstationen, har en gångbro uppförts. Gångbron leder över Ringvägen med ned- och uppgång inom byggnadsminnets område och vidare ner till stadsdelen Storsjö strand. Bron är ett exempel på hur infrastruktur kan binda samman olika tidsskikt i stadsrummet. Syftet är att skapa en länk från centrum till Storsjö strand för att tillgängliggöra strandpromenaden och för de boende.

Centralstationen, invigd 1879, är en av de betydelsefulla kulturmiljöerna och en del i riksintresseområdet Östersunds stad. Inom byggnadsminnets område byggdes en upp- och nedgång till bron för att tillgängliggöra stationen för gångare. Den uppfördes i glas för att de kulturhistoriska värdena inte skulle gömmas bakom gångbron.

Ovanför Österängsparken finns Stora kyrkan, en viktig värdebärare som förstärker områdets karaktär och historiska identitet. Från kyrkans trapp är utsikten storslagen vid klart väder, utblickarna som lyfts i riksintressets uttryck blir extra tydliga och man kan se hela vägen till Oviksfjällen.

Där gångbron går ner närmast sjön är planen att bygga ett nytt lägenhetsområde, intill en första etapp av lägenhetshus, vilket innebär fler boendemöjligheter i Östersund. Det kommer att bli en påverkan på kulturmiljön, för byggnadsminnet och riksintressets utblickar mot Storsjön och det omgivande landskapet.

Genom att väga kulturmiljöns värden mot städernas utveckling kan hållbara miljöer skapas och kulturmiljöerna får möjligheten att bli en del av stadsplaneringen.

Den nya gångbron invid den byggnadsminnes-
förklarade centralstationen i Östersund.
Foto: Länsstyrelsen Jämtland.

Godsmagasinet i Gnesta hade breda lastkajer på tre sidor och kraftigt utskjutande tak som skyddade lastkajerna.
Foto: Eva Wockatz/Sörmlands museum (CC BY).

SÖDERMANLAND

Värdebärande byggnader inom riksintresseområde

En mulen höstdag 2024 stod grävskoporna redo att riva godsmagasinet från 1950-talet mitt i det riksintressanta stationssamhället Gnesta. Efter ett par dagar fanns bara märken i asfalten kvar som vittnesmål om byggnaden.

Motiveringen till riksintresset Gnesta lyder: ”Stationssamhälle från västra stambanans tillkomst, med stadsmässig bebyggelse som speglar järnvägsortens framväxt från 1857 till modern tid.”

Kort innan grävskoporna stod på plats blev Länsstyrelsen kontaktad av flertalet invånare i kommunen som ville att godsmagasinet skulle bevaras. Det är kommunens ansvar att tillgodose riksintressen i sin fysiska planering. I Länsstyrelsens yttrande avseende detaljplanen som är under framtagande så lyfte Länsstyrelsen särskilt fram godsmagasinet och riksintresset. Men i och med att platsen godsmagasinet låg på inte ingick i gällande detaljplan behövde kommunen inte söka rivningslov för att riva godsmagasinet utan endast göra en rivningsanmälan. Om inget rivningslov

fattats finns det inget beslut att överklaga och därmed har länsstyrelsen ingen ingripandegrund.

Som en del av centrumutvecklingen i Gnesta fattade kommunen beslut om att riva godsmagasinet och rivningsanmälan godkändes.

Godsmagasinet var del av det riksintressanta stationssamhällets järnvägsmiljö som nu saknar en av sina mer moderna pusselbitar.

Den 1 december 2025 trädde ett nytt regelverk för bygglov i kraft och även reglerna för rivningslov ändras. Rivningslov kommer att krävas utanför detaljplan om byggnaden eller anläggningen är särskilt värdefull eller ligger inom ett värdefullt område. Inom detaljplan krävs rivningslov även för anläggningar med rivningsförbud eller särskilda värden.

I december 2025 är vädret lika mulet som hösten året innan men en liten ljusning finns vid horisonten om att inte fler byggnader inom riksintressen kommer rivas trots att de ligger utanför detaljplan.

AKTUELLA KUNSKAPSUNDERLAG I SAMHÄLLSBYGGGET

Förbättrade kunskapsunderlag inom kulturmiljöområdet, både övergripande underlag och kategoriinventeringar, är ett av flera betydelsefulla verktyg för att kulturarvet ska kunna bevaras, användas och utvecklas. Kunskapsunderlag bidrar samtidigt till att människor får ökad kunskap och förståelse och därmed förbättrade möjligheter att vara delaktiga i kulturmiljöarbetet.

Aktuella och ändamålsenliga kunskapsunderlag är också en förutsättning för att förvaltningen av landskapet ska präglas av en helhetssyn där kulturmiljön tas tillvara och ses som en resurs i samhällsutvecklingen. Ett höjt kunskapsläge är en förutsättning för att människor ska kunna förstå olika kulturhistoriska värden och att kulturmiljöer ska kunna bevaras till kommande generationer.

Vinkelväxel till Skillered kvarn i Östergötland.
Foto: Länsstyrelsen Östergötland.

Baronbackarna i Örebro är ett av de riksintressen som går att lära känna genom texter, kartor och bilder i Länsstyrelsens kartberättelser. Foto: Länsstyrelsen i Örebro.

ÖREBRO

Digitalisering synliggör kulturmiljöer

Om kulturarvet är känt och uppskattat av många ökar möjligheterna att kulturmiljön tillgodoses i plan- och byggprocesser. I takt med att samhällsprocesser digitaliseras ökar också behovet av att sprida digital kunskap om kulturmiljön. För att öka kulturmiljöernas synlighet i samhällsplaneringen har Länsstyrelsen i Örebro under 2025 lämnat bidrag till två kommuner som båda arbetar med digitala kulturmiljöprogram i form av kartberättelser.

Länsstyrelsen i Örebro har också arbetat med egna digitaliseringsprojekt. Tillskottet av medel till kulturmiljöändamål under hösten 2025 har använts till att ta fram en kartberättelse för länets riksintressen för kulturmiljövården. Syftet är att tillgängliggöra information om riksintressena samt sprida kunskap och öka medvetenheten om länets historiska utveckling.

I en storymap samverkar korta texter, bilder och kartor vilket gör historien i landskapet synligare och lättare att greppa. Målgruppen är allmänheten och Länsstyrelsen arbetar parallellt med digital besöksinformation kring riksintressen och andra kulturmiljöer i länet.

I projektet *Kulturvägar* kombineras digitalisering med fysiskt tillgängliggörande. Trafikverket svarar för skötsel av milstolpar, alléer och andra objekt knutna till vägarnas funktion men ansvaret för kulturmiljön delas av flera. I samarbete med Trafikverket och berörda kommuner har Länsstyrelsen i Örebro tagit fram appar som berättar om vägarnas och resandets historia. Under resans gång aktiveras digitala infopunkter som presenterar intressanta kultur- och naturmiljöer samt kulturpersonligheter som levt och verkat längs vägarna.

DALARNA

Dalarnas landskapskaraktärsanalys

Länsstyrelsen i Dalarnas län har i samarbete med konsultgruppen Landskapslaget AB tagit fram en regional landskapskaraktärsanalys (LKA). Syftet är att ge en översiktlig beskrivning av landskapet i länet. LKA:n utgör ett planeringsunderlag för kommunal och regional planering med fokus på kumulativ landskapspåverkan vid stora etableringar, till exempel vindkraft.

Rapporten beskriver åtta landskapstyper och 38 karaktärsområden. Den innehåller tematiska studier om form, tidsdjup och ekologi som förklarar landskapets utveckling och varför det ser ut och fungerar som det gör. I rapportens avslutande del ges generella rekommendationer kring lokalisering och effekter av vindkraftsutbyggnad. Rekommendationerna ska dock inte tolkas som godkända områden för vindkraft, utan som utgångspunkt för vidare fördjupning i landskapets förutsättningar.

Till exempel har området kring Siljan identifierats som ett nedslagskraterlandskap, vilket kortfattat karaktäriseras av en storskalig landskapsstruktur sammanhållen av kraterformationen som skapar långa utblickar. Landskapsbilden har ett mycket högt kulturhistoriskt värde regionalt och nationellt. Rekommendationen i rapporten är därför att undvika etablering av större kluster av vindkraftverk i denna känsliga landskapstyp.

Vid etablering av stora anläggningar är det viktigt att inte påtagligt skada befintliga natur- och kulturvärden. Alla landskapstyper kan påverkas av förändringar som sker i angränsande områden. Därför kan en regional LKA hjälpa till att synliggöra vilka effekter som kan uppstå men också bidra till att förstå hur regionala strukturer och värden påverkas av enskilda åtgärder. Det har också framkommit att underlaget kan utgöra ett dialogverktyg mellan sökande, kommun och Länsstyrelsen genom att etablera en gemensam terminologi för landskapets egenskaper och värden.

Vy från Skattlösberg i Grangärde finnmark mot vindkraftparken på Saxberget, Ludvika kommun. Skattlösberg är ett riksintresse för kulturmiljövården och utgörs av en finnmarksby med småbruksbyggelse förknippad med diktaren Dan Andersson, lokaliserad till höjdlägen med vidsträckt utsikt. Området är också utpekat riksintresse för naturvården, mot bakgrund av höga naturvärden kopplade till det särpräglade kulturlandskapet och de vidsträckta utblickarna.
Foto: Länsstyrelsen Dalarna.

Stortorget i riksintresset Helsingborg visar på 1600-talets platsbildning och försvarsstrategiska koppling över Öresund samtidigt som bebyggelsen som berättar om 1800-talets och 1900-talets expansiva hamn- och industristad.

Foto: Ann Jancke/Cecilia Pantzar, Pantzar & Jancke Tidlösa Landskap AB.

SKÅNE

Vems intresse är ett riksintresse?

Efter fem år är Länsstyrelsen Skåne i sluttampen av sin översyn av länets 100 områden av riksintresse för kulturmiljövården. Arbetet väcker frågor kring om de kriterier som har satts upp på nationell nivå fungerar i praktiken och vem som egentligen känner ansvaret för de riksintressanta miljöerna.

Under översynen har konsultunderlag tagits fram för samtliga anspråk. En tilltalande rapport som förtydligar varför ett område är utpekad och vilka värdena är har underlättat dialogen mellan Länsstyrelsen och kommunerna. Det visade sig att många kommuner hade en mer positiv inställning till riksintressena än den som ofta förmedlas i media. Kommunernas inspel har satt avtryck i omarbetningen, vilket bidragit till en ökad samsyn om värdena som kan underlätta framtida planering. Även i de fall där det kvarstått synpunkter

har dessa lyfts fram i beslutsunderlagen för att tydliggöra målkonflikter.

Än så länge har 65 anspråk omprövats av Riksantikvarieämbetet, av dessa har fyra helt utgått och några har delats upp till mindre och mer definierade anspråk. Särskilt de anspråk som har utgått eller kraftigt minskats har väckt känslor och i ett fall även lett till en lokal namninsamling. Det kan konstateras att de kriterier som finns för riksintresseutpekande är mer lämpade för exempelvis godsmiljöer, men är svårare att tillämpa på komplexa landskap där olika berättelser överlappar utan direkta samband. När projektet är avslutat kan det bli aktuellt att se om det finns behov av att komplettera med nya anspråk. Det vore också efterlängtat med en nationell översyn, som kan sätta urvalet i ett större sammanhang.

JÖNKÖPING

Inventering av kulturvärden med hjälp av mobilt GIS

Inventering av bebyggelsens kulturvärden är resurskrävande. I en inventering omfattas därtill som regel endast en begränsad andel av den totala bebyggelsen. Länsstyrelsen i Jönköpings län har därför utvecklat en metod för översiktlig bebyggelseinventering. Metoden bygger på en besiktning av byggnadens egenskaper som i genomsnitt endast tar ett par minuter per byggnad. Registreringen av byggnadens värdebärande element sker med hjälp av ett förbestämt formulär i ett mobilt GIS som kan användas både på mobila enheter och på persondatorer. Tillämpningen ställer inte några krav på tekniska förkunskaper och kan användas både för fältinventering och för att digitalisera tidigare inventeringar. Det är däremot viktigt att den som inventerar har antikvarisk kompetens.

I samband med registreringen görs också en bedömning av dess värde enligt en femgradig skala med utgångspunkt i plan- och bygglagens skydd och varsamhetskrav. Bedömningen ger en första signal om byggnadens värde. Mer utförliga underlag kan sedan tas fram vid behov till exempel i samband med arbetet med att ta fram en ny detaljplan eller i samband med bygglov.

Översiktlig bebyggelseinventering är ett kostnads-effektivt sätt att ta fram kulturmiljöinformation om historiska byggnadsvärden. Med metoden är det enkelt att genomföra stegvisa inventeringar som kan anpassas efter aktuella planeringsbehov såväl som ekonomiska förutsättningar. Metoden ger också förutsättningar för att identifiera övergripande kvaliteter i bebyggelsen.

FAKTARUTA GIS

GIS står för geografiska informationssystem och är ett samlingsbegrepp för hur man kan arbeta med digitala kartor och den teknik som ger förutsättningar för det. GIS är ett IT-system som kan läsa kartor och samla, hantera, analysera och tolka geografiska data (geodata).

Information från kartor ligger ofta till grund för olika beslut som fattas av myndigheter, kommuner och regioner. Det kan till exempel handla om bygglov, detaljplaner, ändring av fastighetsgränser och planering av verksamheter.

Registrering av byggnadsvärden i fält med hjälp av mobiltelefon.

Positionsbestämning och informationen om byggnadens värden registreras med hjälp av ett förutbestämt formulär.

Foto: Länsstyrelsen Jönköping.

ÖSTERGÖTLAND

Samverkan mellan kulturmiljö och vattenförvaltning

Genom historien har människan varit beroende av vattnets kraft till kvarnar, sågverk och andra vattenanknutna verksamheter. Kvarvarande kulturmiljöer påminner om de äldre strukturerna.

Just nu genomgår vattenkraften miljöanpassningar. Vattendrag och våtmarker restaureras för att få tillbaka fungerande ekosystem, få vatten att stanna i landskapet och översvämningar att minska. Ofta sammanfaller behovet av åtgärder med platser och områden där människan levt och verkat och där lämningar och kulturmiljöer finns kvar.

Att samverka för avvägningar mellan olika samhällsintressen är ett viktigt länsstyrelseuppdrag och krävs på både nationell och regional nivå samt tvärsektoriellt och inom kulturmiljösektorn. För god samverkan krävs bred kunskap om specifika miljöer, arbetsprocesser, nationella målbilder och regelverk, men också erfarenhet och kunskap om vattenförvaltning och

åtgärder. I samverkan når vi bästa resultat inom både vatten- och kulturmiljöförvaltningen.

Idag verkar en nationell arbetsgrupp bestående av kulturmiljöexperter från flera länsstyrelser där Östergötland ingår. Tillsammans med Riksantikvarieämbetet för vi dialog och utbyte av erfarenheter kring kulturmiljö och vattenförvaltning. Arbetsgruppen bidrar även med kompetens vid seminarier samt framtagande av nationella riktlinjer och vägledningar.

Vid Länsstyrelsen i Östergötland arbetar sedan många år en tvärssektoriell arbetsgrupp med regelbunden planering kring olika insatser. En viktig lärdom vid avvägningar mellan flera intressen är att det krävs både förståelse för och kunskap om varandras arbetsområden. Det är i det gemensamma arbetet mellan kulturmiljövård och vattenförvaltning som rätt hänsyn kan tas till rätt värde på varje specifik plats.

Del av turbin till Skenäs såg i Östergötland.
Foto: Länsstyrelsen Östergötland.

Regional kulturmiljökonferens arrangerades i Hullsta gård, Sollefteås folkets hus, med deltagare från både kulturvårds- och samhällsplaneringssektorn. Byggnaden stod klar 1965 efter samverkan mellan fackförbund och kommunen. Foto: Länsstyrelsen Västernorrland.

VÄSTERNORRLAND

Kulturarv som resurs i platsutveckling

I slutet av september 2025 gick den regionala kulturmiljökonferensen av stapeln i Västernorrlands län. Konferensen, som årligen arrangeras av Västernorrlands museum i samarbete med Länsstyrelsen Västernorrland, Region Västernorrland, en värdkommun och Svenska byggnadsvårdsföreningen, syftar till att lyfta hur kulturarv och kulturvärden kan ses som en resurs i samhällsplaneringen. Årets tema, Brukbar kulturkraft, kretsade kring hur kulturmiljöer både kan bevaras och samtidigt bidra till platsutveckling.

Betydelsen av dokumentation och kunskapsunderlag lyftes genom föredrag om Sollefteås byggnads- och brukshistoria. Här diskuterades hur fastighetsägare kan engageras i kulturmiljöer på avbefolkade orter.

En etnologisk studie om kommunala kulturarvskonstruktioner visade svårigheterna med att kulturvärden uppfattas som att stå i vägen, i stället för att visa vägen. Värdet av 1900-talets senare bebyggelse uppmärksammades och deltagarna fick tips om byggnadsvård för moderna material. Genom byggnadsminnet Österåsen sanatorium stod förvaltning av kulturmiljöer och det gröna kulturarvet i centrum.

Under workshops delade forskningsinstitutionen SINTEF sina erfarenheter av utvecklingsstrategier i samverkan med kulturarv. Sammantaget visade konferensen på behovet av fortsatt samverkan och att finna nya vägar att lyfta fram kulturmiljöernas potential.

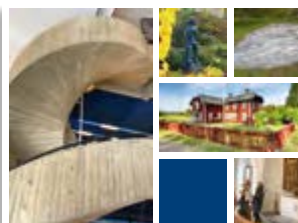
I SVERIGE FINNS FÖLJANDE VÄRLDSARV:

Birka och Hovgården
Drottningholms slottsområde
Engelsbergs bruk
Falun och Kopparbergslagen
Gammelstads kyrkstad
Grimeton radiostation
Hansestaden Visby
Hällristningsområdet Tanum
Hälsingegårdarna
Höga kusten
Laponia
Skogskyrkogården
Struves meridianbåge
Södra Ölands odlingslandskap
Örlogsstaden Karlskrona

Vattenträdgården, Norrvikens trädgårdar, Båstad kommun, Skåne län.
Foto: Jancke och Pantzar AB (fotografer Ann Jancke och Cecilia Pantzar).

Nyttan med kulturmiljö

Kulturmiljö är demokrati

KULTURMILJÖ I BEREDSKAP

KULTURMILJÖ OCH BYGGNADSVÅRD

Läs våra tidigare skrifter

NYTTAN MED KULTURMILJÖ

Länsstyrelsens roll är att stötta initiativ från organisationer, enskilda och företag i deras viktiga kulturmiljöarbete. I denna skrift ger vi inblick i nyttan som genereras i kulturmiljöarbetet.

KULTURMILJÖ ÄR DEMOKRATI

Vi ger exempel på hur kulturmiljöer bevaras, används och utvecklas genom delaktighet och gemensamma insatser. Kulturmiljöer kan även visa på den demokratiska utvecklingen i Sverige, på hur de använts i demokratiskt arbete, och hur allmänna och fria val, medbestämmande och mänskliga rättigheter kan avspeglas i berättelser kring kulturmiljöer.

KULTURMILJÖ I BEREDSKAP

I skriften lyfts beredskapsplaneringen med utgångspunkt i dagsaktuella frågor med tanke på klimatförändringar och den säkerhetspolitiska situation vi befinner oss i. I beredskapsarbetet ingår skydd av kultur-egendom som en grundförutsättning för att bevara vårt kulturarv och i målen för kulturmiljöarbetet.

KULTURMILJÖ OCH BYGGNADSVÅRD

Tema för denna skrift knyter an till att det var 50 år sedan Europarådet i Strasbourg utlyste det europeiska byggnadsvårdsåret 1975. Europarådet ville uppmärksamma allmänheten på de oersättliga värden som finns i den äldre bebyggda miljön, såväl ekonomiska som sociala och kulturella värden.

Klippans pappersbruk, Klippans kommun, Skåne län.
Foto: Jancke och Pantzar AB (fotografer Ann Jancke och Cecilia Pantzar).

Länsstyrelsen i Blekinge län

371 86 KARLSKRONA

Telefon: 010-224 00 00

e-post: blekinge@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/blekinge**Länsstyrelsen i Dalarnas län**

791 84 FALUN

Telefon: 010-225 00 00

e-post: dalarna@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/dalarna**Länsstyrelsen i Gotlands län**

621 85 VISBY

Telefon: 010-223 90 00

e-post: gotland@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/gotland**Länsstyrelsen i Gävleborgs län**

801 70 GÄVLE

Telefon: 010-225 10 00

e-post: gavleborg@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/gavleborg**Länsstyrelsen i Hallands län**

301 86 HALMSTAD

Telefon: 010-224 30 00

e-post: halland@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/halland**Länsstyrelsen i Jämtlands län**

831 86 ÖSTERSUND

Telefon: 010-225 30 00

e-post: jamtland@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/jamtland**Länsstyrelsen i Jönköpings län**

551 86 JÖNKÖPING

Telefon: 010-223 60 00

e-post: jonkoping@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/jonkoping**Länsstyrelsen i Kalmar län**

391 86 KALMAR

Telefon: 010-223 80 00

e-post: kalmar@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/kalmar**Länsstyrelsen i Kronobergs län**

351 86 VÄXJÖ

Telefon: 010-223 70 00

e-post: kronoberg@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/kronoberg**Länsstyrelsen i Norrbottens län**

971 86 LULEÅ

Telefon: 010-225 50 00

e-post: norrbotten@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/norrbotten**Länsstyrelsen i Skåne län**

205 15 MALMÖ

291 86 KRISTIANSTAD

Telefon: 010-224 10 00

e-post: skane@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/skane**Länsstyrelsen i Stockholms län**

Box 22067

104 22 STOCKHOLM

Telefon: 010-223 10 00

e-post: stockholm@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/stockholm**Länsstyrelsen i Södermanlands län**

611 86 NYKÖPING

Telefon: 010-223 40 00

e-post: sodermanland@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/sodermanland**Länsstyrelsen i Uppsala län**

751 86 UPPSALA

Telefon: 010-223 30 00

e-post: uppsala@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/uppsala**Länsstyrelsen i Värmlands län**

651 86 KARLSTAD

Telefon: 010-224 70 00

e-post: varmland@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/varmland**Länsstyrelsen i Västerbottens län**

901 86 UMEA

Telefon: 010-225 40 00

e-post: vasterbotten@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/vasterbotten**Länsstyrelsen i Västernorrlands län**

871 86 HÄRNÖSAND

Telefon: 0611- 34 90 00

e-post: vasternorrland@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/vasternorrland**Länsstyrelsen i Västmanlands län**

721 86 VÄSTERÅS

Telefon: 010-224 90 00

e-post: vastmanland@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/vastmanland**Länsstyrelsen i Västra Götalands län**

403 40 GÖTEBORG

Telefon: 010-224 40 00

e-post: vastragotaland@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/vastragotaland**Länsstyrelsen i Örebro län**

701 86 ÖREBRO

Telefon: 010-224 80 00

e-post: orebro@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/orebro**Länsstyrelsen i Östergötlands län**

581 86 LINKÖPING

Telefon: 010-223 50 00

e-post: ostergotland@lansstyrelsen.sewww.lansstyrelsen.se/ostergotland**Länsstyrelserna**